

TÜRKİYE'DE TEZLİ TARİHÇİLİK, MARKSİZM VE SENCER DİVİTÇİOĞLU

Ufuk Özcan

Giriş:

Türkiye’de Tezli Tarihçiliğin Gelişimi Üzerine Kısa Bir Muhasebe

Türkiye’de problematiksiz, hipotezsiz, tezsiz, verilere aşırı dayalı, ampirist ve tasviri tarihyazımı eğiliminin giderek daha fazla güçlenmesi karşısında tezli tarihçiliğin ülkemizdeki başarılı örnekleri üzerinde düşünmek gerçekten önem arz ediyor. Tarihçilik ve tarihyazımı alanında Batı’da ortaya çıkan yeni metodolojik gelişmeler Türkiye’de akademik tarihçiliği de etkisi altına almış gibi gözükmemekte. Bu etki, kilit meseleler üzerinde yükselen sosyal yapı, ekonomi ve siyaset eksenli, bütünlüklü “makro model”ler üstüne kurulu tarihçilik yerine, ampirist bir yaklaşıma dayalı mikro-kültür tarihçiliğinin öne geçmesi, revaç bulması şeklinde tezahür ediyor. Bu nedenle tezli tarihçiliğin ülkemizdeki klasik örneklerine değinerek konuya giriş yapmakta yarar var.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, özellikle 1930’lu yıllarda ulus-devletin meşru temellerini oluşturmak için ulusçu nitelikte bir tarih anlatısının inşa edilmesine girişildi. Türkiye, bir yandan İslam coğrafyasında yer alan, diğer yandan tarihsel olarak Orta Asya geçmişi olan bir ülkeydi. Ancak Anadolu coğrafyasında yaşanan tarihsel deneyim Türklerin tarihinde önemli bir devreyi işaret ediyordu. Ayrıca, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin olduğu gibi, Cumhuriyet Türkiye’sinin de merkezi ve asıl cevheri Anadolu ve Anadolu Türklüğüydü. Bu nedenle Anadolu-merkezli bir tarih anlatısı baskın çıkacaktı. Atatürk, yeni rejimin tarih anlatısının oluşturulmasına bilfiil katıldı ve yeni tarihyazımı girişimlerini teşvik edip yönlendirdi. 1930’lu yılların başında Dil ve Tarih Kongrelerinin toplanması, Dil ve Tarih Kurumlarının kurulması şöyle bir amaca matuftu: Yeni Türkiye’nin ve Anadolu Türklüğünün tarihsel, siyasal meşruluğunun, uluslararası siyasi hak iddiasının bilimsel ve ideolojik çerçevede doğrulanması. Türk Tarih Tezi geliştirildi. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi açılması da aynı doğrultuda anlam kazanır.

Türkiye’de tarihe tezli bakışın ilk örneklerine, Tanzimat döneminde temel tezini (zayıf olmakla birlikte) İbn Haldun’un organizmacı nazariyesine dayandıran Cevdet Paşa’da (muhtemelen bu açıdan bir “ilk”tir, ama kendisinden sonraki kuşağı yeterince etkileyememiştir) ve (biraz daha işlenmiş bir biçimde) II. Meşrutiyet döneminde Türkçü tarihçiler arasında rastlanır. Ama asıl “tezli tarihçilik” Cumhuriyetin ilk yıllarında güçlü bir biçimde boy gösterir. Bu tezli tarihyazımı örnekleri, kendi aralarında nüanslar içeren geniş bir yelpazeye yayılır. I. Türk Tarih Kongresinde sunulan “tarih tezleri” ve yine 1930’lardan itibaren akademide yapılan müstakil tarih araştırmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu araştırmalar gerçek anlamda bir birlik ve bütünlük arz etmez, nüansın ötesine geçen önemli ayrım çizgileri vardır. Tarih görüşü itibariyle egemen çizgiyi temsil eden yaklaşımlar arasında şunlar sayılabilir: Eti-Sümer kökenlere vurgu yapan (soykütükçü)-Anadolucu-Türkçü, Etnolojist-Türkçü (Baha Said), Sosyolojist-Türkçü (Ziya Gökalp), Orta Asyacı-Türkçü (Z.V. Togan), Etrüsk kökenlere vurgu yapan Kozmopolitist-Batıcı-Türkçü (Ahmet Ağaoğlu), Kozmopolitist-Anadolucu (H.Z. Ülken), Antropolojist-Irkçı (Afet İnan, Şevket Aziz Kansu vb.). 1940’larda Nihal Atsız ve çevresinin “ırk eksenli tarih tezleri” gelir. Fuat Köprülü’nün ve onun hemen ardından gelen Ömer Lütfi Barkan’ın tarihyazımı tecrübeleri ise bütün bu tezlere aykırı gelişen “özgün” bir çizgi içinde görülebilir. Köprülü, Osmanlı-Türk tarihini incelerken gözünü İran’a ve Bizans’a dönmüştür; kendi içine kapalı bir milliyetçiliği olduğu kadar, tamamen savrulmuş bir Batıcı çizgiyi de temsil etmez. Barkan ise, ağırlıklı olarak iktisadi yapı araştırmalarıyla, Osmanlı tarihine Türkçü ve Batıcı tarih tezlerinden büyük ölçüde bağımsız olarak “sui generis” bir yaklaşım getirir. Köprülü ve Barkan akan nehrin kıyısında yer alırlar, tarihyazımları tezlidir ve birçok bakımdan bugün de istifade edilebilecek denli önemli bir konumdadırlar. En azından Eti-Sümer-Etrüsk toplum/kültür mirası ile Anadolu Türklüğü/Osmanlı arasında determinist ilişki kurmaya yeltenecek kadar hayalperest değildirlere.

Bütün bu farklı yaklaşımlar, her ne kadar Cumhuriyet’in Tek Parti döneminin egemen arayışları çerçevesinde ve ikliminde şekillenseler bile, birbirlerinden temel noktalarda ayrılan ayrım çizgilerine sahiptirler. Büyük Tarih Tezinin merkezinde yahut çeperinde konumlanmış olsalar da, ne yazık ki, bugünün vasat idrakine sanki homojen bir Büyük Anlatıya ortaklık etmişler, teslim olmuşlar gibi gözükürler. Adeta Nazi savaş suçluları gibi, Nürnberg mahkemelerine düşmüş mahkumlar mı şcasına muamele görürler, topyekün yargılanırlar, kıymetsizleştirilirler. Anlatıları, adeta tarihçi Toynbee’nin “*on Trial*” metaforunu taklit eder.

Cumhuriyet’in ikinci on yılında, rejimin sağlamlaşma ve nispeten katılma koşullarında yeni bir tarihçi kuşağı yetişiyordu. Başta Fuat Köprülü olmak üzere, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal ve Ömer Lütfi Barkan’ın akademik yetişme evreleri bu döneme rastlar. Köprülü ağırlıklı olarak edebiyat, kültür ve kurumlar tarihi alanında çalışmalar yapmış uluslararası çap-

ta bir Türkolog tarihçiydi. Zeki Velidi Togan ve Sadri Maksudi Arsal, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce birinci sınıf tarihçi formasyonu kazanmış, oldukça donanımlı kişilerdi. Yusuf Akçura'yı da bu ikiliye dahil etmek mümkündür. Barkan ise, Türkiye'de iktisat tarihçiliğinin, özelde Osmanlı iktisat tarihçiliğinin, iktisat tarihi bilim disiplininin ülkemizdeki öncüsüdür, hatta ilk kurucusu olarak da görülebilir. Halil İncalcık bu öncü "tezli tarihçiler kuşağı"na mensup sayılmasa bile, o da Osmanlı iktisat tarihine yönelerek Barkan'ın izinden gidecektir. Barkan, kısmen Fransız Annales'ci tarihyazımı çizgisini izleyerek Türkiye'de sosyal ve ekonomik tarih yazıcılığını başlatmış; İncalcık ve Mehmet Genç gibi iktisatçılar daha sonra bu geleneği sürdürmüşlerdir. Siyasal, hukuki ve kurum tarihçiliği araştırmalarıyla farklı bir istikamette, ayrı bir kulvarda yürüyen Tarık Zafer Tunaya'nın adını da anmadan olmaz. Tunaya, 1950'lerden itibaren pozitivist, Aydınlanmacı bir yaklaşımla son dönem Osmanlı ve Türkiye tarihine yoğunlaştı ve oldukça geniş bir akademik çevrede etkili oldu. Özgünlüğü, geç Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti bağına tamamen koparmamasıydı. Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin İncalcık kuşağından bir başka kayda değer ismi Mustafa Akdağ'dır. Akdağ, tarihte üst-kurumların, bilhassa sarayın ve büyük adamların rolünü öne çıkaran siyasal tarihçilik eğiliminin tersine, astların/madunların/avamın, yani halk kitlelerinin belirleyici rolüne ve sosyo-ekonomik etkenlere dikkat çekiyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin özgün çalışmasında "Marmara Havzası" hipotezini geliştirerek "tezli/teorik tarih" literatüründe yerini aldı.

1950'lerden başlayarak, neredeyse sonraki otuz yılı kapsayacak bir biçimde, belirli ölçüde İ.Ü.'de nüfuz eden Yahudi kökenli mülteci Alman hocalarının ve Weber tesiriyle Sabri Ülgener'in Osmanlı iktisat tarihine dönük özgün çalışmaları tezli tarihçiliğin -ziyadesiyle anlamlı- örnekleri arasındadır. Barkan'dan tamamen farklı olarak, Osmanlı'nın kültürüne, ahlak ve zihniyet dünyasına odaklanmış ve Weber'den dahi özgün ve başarılı etütlere imza atmıştır. 1970'lerde Erol Güngör ve Osmanlı iktisat tarihçisi Mehmet Genç'in çalışmaları da -farklı çerçevelerde de olsalar, kesişmelerinden söz edilemese bile- "özgünlük" bakımından benzer önemdedirler.

1960'lar, Türk tarihçiliğinde yeni bir dönüm noktasını temsil eder. 1961 Anayasasının getirdiği formel hak ve özgürlükler, sosyal devlet anlayışı ülkede fikriyat ve siyaset alanının -önceki döneme kıyasla- bariz bir şekilde sola açılmasını da beraberinde getirdi. Toplum bilimlerinde, özellikle de tarih ve sosyoloji disiplinlerinde yeni tartışmalar gündeme geldi. Osmanlı-Türk tarihine bakışta yeni yorumlar ortaya çıktı. O dönemde en etkili, bununla birlikte tartışmalı tarihyazımı örneklerinden biri, Doğan Avcıoğlu'nun yazdığı *Türkiye'nin Düzeni* kitabı olmuştu. Kitap, İ.Ü. Sosyoloji kürsüsünden Nurettin Şazi Kösemihal'in dahi dikkatini çekmişti; eleştirel mahiyette de olsa kitap hakkında uzun bir değerlendirme yazma gereğini duydu. Aynı yıllarda iktisat çıkışlı İdris Küçükömer, *Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması* adlı kitabında Osmanlı-Türk tarihinin temel sorunlarını masaya yatırdı. Marksist ve ma-

teryalist bakış açısıyla yapılan tarihyazımı denemeleri 1970'lerin sonlarına kadar etkisini gösterecekti. Gerçekte Marksist tarihçiliğin tekil bir örneğine Cumhuriyetin ilk yıllarında da tanık olmaktayız. Bahsini ettiğimiz bütün anaakım tezli tarihyazımı arayışlarının tamamen dışında kalan, 1930'larda şekillenmeye başlayan bir de Marksist Tarih Tezi cereyanı vardı. Bu açıdan Dr. Hikmet Kıvılcımlı ismi son derece önemlidir. Onun akademi dışında -uzun ve çileli hapishane yıllarında- geliştirdiği ve adıyla beraber anılan özel (naif) terminolojili "Tarih Tezi" ve Osmanlı tarihine yaklaşımı ne yazık ki formel akademik çevreler bir yana, akademist olmayan Marksist çevreler arasında bile hep görmezden gelinmiştir. Halbuki Kıvılcımlı'nın orijinal "Marksist Tarih Tezi" ayrı bir başlık altında incelenmeyi ve değerlendirilmeyi gerektirecek, bunu hak edecek kadar önemlidir. Türkiye'deki anaakım tarihçiliğe uymaz, daha doğrusu kesişme noktaları pek azdır ve apayrı bir hikayesi vardır. Kıvılcımlı, ağır hapishane koşullarında 1926 yılından itibaren Tarih Tezi'ni geliştirmeye yöneldi. Tezini olgunlaştırması 1965 yılını bulacaktı. Kitaplarında uygarlık öncesini de kapsayacak bir biçimde uygarlık tarihine bütüncü ve materyalist bir yaklaşım getiriyordu. Tarih felsefesine adeta savaş açmış biri olarak, tarihyazımına egemen olmuş tüm metafizik tortuları temizlemek istiyordu. Ne var ki, -anlaşılabilir sebeplerle- onun temsil ettiği diyalektik yöneme bağlı Marksist tarih yorumu akademiye kendisine yer bulamayacaktı. Her ne kadar akademiye izleyicisi olmasa bile, Kıvılcımlı'dan sonra da Marksist veya sosyalist tarihyazımına Türkiye'den ciddi katkılar olmuştur. Sencer Divitçioğlu'nun, erken akademik eserlerini verdiği dönemde, Osmanlı tarihine ilişkin olarak, ATÜT ve Azgelişmişlik kuramları ekseninde giriştiği tarihyazımı tecrübesini bu çerçevede anlamlandırmak ve doğru bir yere yerleştirmek mümkün olacaktır.

1980'lerde askeri yönetim ve hemen ardından gelen "liberalleşme" dip dalgası -yoksa Atlantik ötesinden vuran bir tsunami mi demeli?- Türkiye'de tarihçiliğin birikmiş büyük mirasının bir çırpıda değersizleşmesini, hiç olmazsa talileşmesini beraberinde getirdi. Bu yıllarda yeni bir anlam kazanan ve genel olarak sosyal bilimlerde hakimiyet kuran "Türk-İslam Sentezi" eksenli perspektif Türkiye'de akademik tarihçiliğin en sathi ve bilim dışı örneklerini sergiledi. Akademik geleneğin sürekliliğini kesintiye uğratan ciddi anlamda bir kopuşla birlikte tarihçilikte de sığlaşma, sunileşme ve köksüzleşme yaşandı. Askerlerin ve toplum mühendislerinin gölgesinde yaşanan bu dönem, tarihçilikte gelenek ve birikimden vazgeçmenin dekorunu, kostümünü, sahnesini oluşturdu. 90'ların başında Sovyetler'in çöküşüyle birlikte aynı tiyatro sahnesi Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar geniş bir sahnede kuruldu. Merkez üssü yine Orta Asya olmuştur. Ama „Türk-İslam Sentez“cisi tarihçilerimiz ne Batı'yı, ne Çin'i-Maçın'ı, ne de Orta Asya'yı iyi tanıyorlardı. Bu noktada da tam bir fiyasko yaşandı. Türk tarihçilerinden uzun vadede zihinleri meşgul edebilecek mahiyette anlamlı bir tarih tezi çıkmadı. Topluma ve tarihe dair hiçbir şey bilmediklerini, Kızıl Tehdit'in yokluğu şartlarında

neoliberal-küreselleşme sürecine koşularak süfli işlerle oyalandıklarını görmüş olduk. Aynı yıllarda Marksist tarihyazımı da ciddi bir gerileme gösterdi. Türkiye’de akademik tarihçilik 1990’lara bu koşullar altında girdi. Yeni dönemde akademik çalışmalarını yurtdışında yaparak ülkeye dönen tarihçiler kurulan vakıf üniversitelerinin tarih bölümlerinde neoliberal, postmodern veya yapısökümcü yaklaşımları temsil etmeye başladılar. Ve bu eğilimin bir uzantısı olarak mikro-kültür tarihçiliği önem kazandı. “Tarihçinin mutfaklığı” zenginleşmiş, konular çeşitlenmiş, kitapçı vitrinleri renklenmişti, ancak böyle bir ortamda klasik tarihçiliğin nedensellik (illiyet-causality), aksiyom, önerme, indüksiyon-dedüksiyon, hipotez, seküler bakış açısı, temellendirme, doğrulama-yanlışlama, soyutlama ve teoriye ulaşma gibi ana prensipleriyle birlikte diyalektik yöntem, altyapı-üstyapı/toplumsal yapı/sınıf analizleri, bütüncül (holistik)-makro bakış açıları da artık anlam ve önemini yitirmişti. Böylece klasik tezli tarihçilik yosunlaşmaya terk edildi. Tarihyazımı alanındaki bu yeni gelişme salt kendi sınırlı kulvarı üzerinde ilerlediği sürece bir önem ya da olumsuzluk taşımasa bile, klasik/modernist tarihçiliğin geri çekilmesine ve anlamsızlaşmasına katkıda bulunduğu, kolektif belleği ve tarih tasavvurlarını yerle bir ettiği ve binlerce yıllık tarihi mirası bireysel bir tüketim metana dönüştürdüğü oranda olumsuz bir rol oynadı.

Yine de, neoliberalizme özgü böylesine total bir kaotik ortamda bile klasik tarihçiliğin direnci bir başka mecrada, anaakımların diplerinde akışını sürdürdü. Divitçioğlu’nun ilk baskıları 60’larda yapılan ve uzunca bir süre unutulmaya terk edilen kitaplarının 2000’lerde yeniden gün ışığına çıkması bu açıdan anlamlıdır. Ayrıca, Divitçioğlu’nun İ.Ü.’de hocalığını yapan kişilerin, en başta Ömer Lütfi Barkan ile Sabri Ülgener’in ve en yakınında duran mesai arkadaşı Küçükömer’in kitaplarının birbirini ardına yapılan yeni baskılarına toplumbilim camiasında hala gösterilen ilgiyi de gözden ırak tutmamalı. Niyazi Berkes’in veya Tarık Zafer Tunaya’nın ilk baskıları bundan elli-altmış yıl önce yapılan kitaplarının aradan geçen uzun yıllar sonra kaçınıcı baskılarını yaptığı bir yana, bugün hala entelektüel camiada ne kadar etkili olduğunu ölçebilecek bir kriter var mı, doğrusu bilinmez. Toplum tarihçiliğinin klasik metinleri halen referans kaynağı olmayı sürdürürken, diğer yandan postmodern metinlere aşırı ilgi de sürmekte. Bu durum tuhaf bir karmaşa, çelişki ve düğüm oluşturuyor. Ancak, ciddi tarih metinleri üzerinde kolektif, canlı ve heyecanlı bir tartışmanın olmaması da apayrı bir sorun. Bugün popülerlik kazanan tarih kitapları binbir değişik saikle çabucak okunuyor, aynı çabuklukla da tüketiliyorlar. Her şeye rağmen zamana direnenler ise, cevapları değil ama zihinlerde uyandırdıkları soru işaretleriyle baki kalıyorlar.

Türkiye’de tarihçiliğin bu yüzyıllık karmaşık serüveninde Sencer Divitçioğlu’nun özel yeri nasıl tayin edilebilir? Bu açıdan tasnif, dönemleştirmek, kıyaslama, aksiyom oluşturma gibi kriterlerin ve yapı, fail, işlev gibi kavramların Divitçioğlu’nun tarihyazımı tecrübesinin önemli bir parçası olduğunu iddia edebiliriz. Bu nedenle tarih yazıcılığı eylemi, onca emek,

etüt ve bilgi birikiminden sonra, nihayetinde “kişisel bir sorun”a, tercihe indirgenmemeli.

Divitçioğlu’nun Akademik Yetiştirilmesi ve Erken Dönem Çalışmaları

Sencer Divitçioğlu kimdir, nasıl bir eğitim almıştır, akademik ilgileri ve çalışmaları hangi yönde gelişmiştir? Önce bu sorularla başlayalım. Divitçioğlu’nun akademik yetiştirilmesinin başlangıcı 1940’lı yılların sonlarına kadar geri gider. Yüksek öğrenimini, Ö.L. Barkan, Sabri F. Ülgener gibi oldukça değerli hocaların bulunduğu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde, canlı bir bilimsel ortamda tamamlar. 1950’de mezun olduktan sonra doktora eğitimi almak üzere Paris Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi’ne gider. Paris’te 1951-1957 arasında çalışmalarını sürdürür; bu süre içinde altı ay kadar Amerika’da Indiana Üniversitesi’nde “oyun teorisi” üzerine çalışır. 1957’de Türkiye’ye dönerek İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde akademik kadroya atanır. 1959’da “Marx’ta İktisadi Büyüme” başlıklı teziyle doçent unvanı alır. 1960 askeri darbesinden sonra, bir yandan üniversitedeki görevini sürdürürken aynı zamanda Devlet Planlama Teşkilatı gibi devlet kurumlarında kısa süreli olarak görevlendirir. 1962-1963 döneminde İngiltere’de Cambridge Üniversitesi’nde davetli öğretim üyesi olarak çalışır. 1960’lar, akademik hayatının yoğun bir evresidir; iktisadi konularda ardı ardına yayınlar yapar. 1968-1969’da Paris’te, 1973’te Cambridge’de çalışmalarını sürdürür. Büyük engellerle karşılaştıktan sonra 1976’da profesörlüğe yükseltilir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla üniversiteden ihraç edilenler arasında yerini alacaktır. Sonraki akademik yaşamını yurtdışında misafir öğretim üyesi olarak sürdürür.

Özellikle İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde sürdürdüğü faaliyetlerin Divitçioğlu’nun akademik yetiştirilmesinde önemli bir zemin oluşturduğu belirtilmelidir. Ancak Divitçioğlu bununla yetinmemiş, yurtdışında da araştırmalarını sürdürmüştür. Onu iktisat tarihçisi hocalarının kuşağından ayıran bir özellik Marksist iktisada gösterdiği yoğun ilgidir. Ne Barkan, ne Ülgener, ne de Sabahattin Zaim gibi İ.Ü.’lü iktisatçılar Marksist iktisadi öğretiyi elverişli bir hareket noktası olarak görmekteydiler. Görmedikleri gibi, Marksist teori ve yöntemle bağlı araştırmalar onlara aykırı da düşmektedir. Bu bakımdan Divitçioğlu’nun, mensup olduğu kürsüde oldukça farklı bir yöneliş içinde olduğunu düşünebiliriz. Yine de bazı ilgileri, özellikle de Osmanlı tarihine merak salması, onu bu bakir alanda kürsüdeki mevcut birikimden yararlanmaya yöneltmiş olmalıdır. Kürsüdeki hocaları bir döneme damgasını vurmuş isimlerdir. Her ne kadar fakülteyle ve derslerle fazla ilgili bir öğrenci olmadığını belirtse de, bazı hocalarını övgüyle anar. Makro iktisat dersini Sabri Ülgener’den almıştır. Ömer Lütfi Barkan’dan “bana en yakını idi” diye bahseder. Hocaları arasında Ömer Celal Sarç, Şükrü Baban, Refii

Şükrü Suvla, Orhan Tuna ve Haydar Furgaç'ın da adları geçer.¹ Yurtdışında doktorasını tamamladıktan Divitçioğlu'nun kürsüye intisap etmesinde Refii Şükrü Suvla etkili olmuştur; onun asistanı olur.²

Akademik çevre haricinde Sencer Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarına ve Osmanlı tarihine yönelmesinde etkili olan kişi Kemal Tahir'dir. Edebiyat-sanat sorunlarının çok ötesine geçen ilgileriyle Kemal Tahir, Osmanlı tarihine dair geniş okumalar yapmakta ve ATÜT modeli etrafında Fransa'da Marksist sosyalbilimciler arasında çoktandır başlamış olan tartışmalardan hareketle Osmanlı toplum ve devlet yapısını kavrama arayışı içindedir. Çevresinde toplanan bir grup aydın ve sosyal bilimci arasında özellikle Selahattin Hilav ve Sencer Divitçioğlu ilk okuma ve etütleri başlatırlar. Kemal Tahir'in önerisiyle başlayarak tamamladığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı kitabı daha sonra Fransızca, Yunanca gibi yabancı dillere çevrilecekti. Kısa bir süre sonra, 1960'ların sonlarında Baykan Sezer de ATÜT tartışmalarına dahil olacaktı.

1960'ların ortaları Divitçioğlu'nun çalışmalarında bir dönüm noktasıdır. Marksist teorik iktisat literatürüne vakıf genç bir akademisyen olarak olanca enerjisini Osmanlı toplum yapısını çözümlemek üzere ATÜT araştırmalarına yöneltir. Pür iktisat bilgisinden de yararlanarak Osmanlı devlet düzeninin işleyiş mekanizmasını, toprak mülkiyetinin karakterini analiz etmeye girişir. Bu çalışmalarını yaparken, ana motivasyonunun Kemal Tahir'den farklı olduğu belirtilmeli. Çünkü ATÜT'e yaklaşım noktasında Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in getirdiği açılımlarla Divitçioğlu'nun 1966-67 yıllarında yayımladığı ATÜT konulu iki kitabının tezleri arasında önemli farklılıklar vardır.

İlk önemli eserlerini 1960'ların fikir ortamında veren Divitçioğlu'nun dönemin entelektüel ve siyasal gündeminde etkili olan Doğan Avcioğlu, Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren, Korkut Boratav, Behice Boran gibi kişilerle diyalog ve polemiklerle düşüncelerini olgunlaştırmıştır. Divitçioğlu, oldukça soyut ve kavramsal bir Osmanlı şeması/modeli geliştirerek Marx'ın Doğu toplumları hakkındaki "kamu mülkiyetinin başatlığı", "durağanlık", "merkezi ve bütüncül devlet", "Asyagil despotizm" gibi vargılarının yolunu izlemiş ve Osmanlı'yı klasik ATÜT ve az gelişmişlik paradigması içinde değerlendirmiştir.

Kısacası Sencer Divitçioğlu, Marks-Engels'ten mülhem Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramsal şemasını aradan geçen neredeyse yüz yıl sonra,

¹ Sencer Divitçioğlu *Anlatıyor*, Yay. Haz. İbrahim Ekinci, Hakan Güladağ, YKY, İstanbul, 2013, s. 52-54. Ülgener'in makro iktisat dersi vermekle birlikte makro iktisadi bilmediğini, dersinde klasik dönem Osmanlı iktisadi yapısını ve kurumlarını anlatmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., s. 83. Hocasını hak etmediği bir biçimde küçümseme eğilimi içinde olduğunu görmekteyiz.

² *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* (1966) adlı kitabını "Hocam Refii Şükrü Suvla'nın aziz hatırasına minnet ve hürmetlerimle..." sözleriyle hocasına ithaf etmiştir.

1950'lerin sonlarında, daha etraflı olarak da 1960'ların ilk yarısında gün ışığına çıkaran Fransız Marksist toplumbilimcilerinin nispeten genel ve müstakil bir teoriye dönüştürdükleri bir sırada, ATÜT şemasını Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si'ne uygulayarak "Osmanlı-Türkiye-ATÜT-Azgelişmişlik" paradigmatik şemasını kuran, daha ziyade bu yöndeki tezleriyle tanınan, adı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile birlikte anılan bir akademisyen olarak biliniyor, tanınıyor. Divitçioğlu söz konusu olduğunda, bu cümlelerin tipik bir wikipedia bilgisiyle yetinen zihin için bile oldukça genel bir tanımlama olduğu belirtilmeli. Divitçioğlu'nu ifade etmekte yüzeysel ve yetersiz kalan bir cümle bu. Çünkü daha fazlası var. Bu bakımdan eserleri hakkında daha etraflı bilgi vermekte yarar bulunuyor.

Divitçioğlu'nun Eserlerine Toplu Bir Bakış

Divitçioğlu'nun çalışmaları, erken dönemde saf iktisat teorisi, 1960'larda Marksist teoriye dayalı ATÜT-Azgelişmişlik modeli (Osmanlı ve Türkiye tarihi) ve geç dönemde antropolojik tarih (özellikle Türk tarihi) olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilir. Akademik mesaisini temsil etme kabiliyetine sahip ve entelektüel gelişiminin dönüm noktalarını belirleyen başlıca eserlerini sıralayarak bazı küçük tespitlerde bulunmakla yetinelim: Akademik çalışmalarının başlarında 1962'de *Mikroiktisat* yayınlanır. Bu kitabında özellikle neo-klasik teorinin temel kusurlarını sergileme çabası içindedir. 1966'da *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler*, 1967'de *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitapları yayınlanır. Divitçioğlu'nun eserleri arasında özel bir yer tutan bu iki kitabını aşağıda daha etraflı olarak değerlendireceğiz. 1969'da *Das Kapital Üstüne Çeşitlemeler*, 1976'da *Değer, Üretim ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu* yayınlanır. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu iki kitap büyük ölçüde Divitçioğlu'nun İktisat Fakültesi'nde verdiği dersler için aldığı notlara dayanmaktadır. Her ikisi de Türk üniversitelerinde Marksist iktisat teorisini aktarıp işleyen ilk örnekler arasında sayılabilir. Bu kitaplardan sonra, daha doğrusu 12 Eylül 1980'i izleyen dönemde Divitçioğlu uzun bir süre yayın yapmaz; yurtdışında eğitim-öğretim faaliyetiyle ve yoğun bir araştırma süre. Entelektüel bakımdan bir kriz ve başkalaşım devresine girmiş olduğunu düşünmek için yeterli sebeplerimiz var. Çünkü sonraki dönemde yayınlanan kitaplarında, hem yararlandığı literatür ve terminoloji, hem de ele aldığı konular ve yaklaşım tarzı itibarıyla belli bir değişim göze çarpar. 1987'de *Kök Türkler: Kut, Küç, Ülüğ* adlı kitabı yayınlanır. Divitçioğlu, bu kitabında eski Türk tarihini belirli bir model çerçevesinde araştırmayı denemiştir. Ancak bu modelin, 1960'larda dayandığı ATÜT modelinden oldukça farklı olduğu dikkatlerden kaçmaz. Kitabın önsözünde şöyle der: "... kurduğum 'tükel yeniden-üretim modeli' tarihsel değil, tarihsel bir kesitte yaşamış bir toplumun dini, siyasi ve iktisadi olgularını anlama sürecinde araç olarak kullanılan metodolojik-antropolojik bir modeldir." Bu çalışması kendi türün-

de bir ilktir, uzmanca niteliğiyle ve özgünlük kaygısıyla göz doldurur. Aynı zamanda Divitçioğlu'nun bilimsel yaklaşımında bir değişimin de habercisidir. Başka deyişle Marksizmden koptuğu dönemi yansıtan bir üründür. Fransa'da 1950'lerde, özellikle antropoloji alanında esen yapısalcılık rüzgarı Divitçioğlu'nu oldukça geç bir dönemde etkilemiş gözükmektedir. Bu kitabı, ATÜT-Osmanlı başlıklı kitapları gibi popüler ve siyasal ilgiye mazhar olmaz. Zaten böyle bir amaçla da kaleme alınmamıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren yoğun bir biçimde tarihe, özellikle de eski Türk tarihine yöneldiği görülür. Bir yandan da tarih metodolojisi üzerinde ciddi araştırmalar yapar. 1990'ların hemen başında ardı arkasına yayınlanan iki kitabından ilki, *Geçivermiş Gelecek* (1991), tarih metodolojisine ilişkin araştırmalarının yansımalarını sunar, bağımsız makale formatında yazıların biraraya getirilmesinden oluşur. *Geçivermiş Gelecek*'te, bu kitabı yazmaktaki amacını şöyle anlatıyor: "Makaleleri (fotoğrafları), teker teker, kronolojik olarak önüme serdiğimde, olguların ve gelişen olayların sürekli diziler oluşturduğunu gözlemliyorum. Eğer, fotoğrafların arası karelerle doldurulursa adeta bir film bu... Film ise eğer, hal kipi ortadan kalkıp, yerini, sürekliliği imgeleyen, geçmiş ve geleceği birlikte kapsayan, 'dolaylı geçmiş-gelecek' birleşik kipine bırakır. Bundan dolayı, kitabın adını *Geçivermiş Gelecek* koydum. Öyle ya, otuz yıl arayla baktığınız fotoğraflarınız hiç de "geçivermiş gelecek" gibi durmuyor; aksine, gelip-geçmiş bir geçmiş onlar."³ Bu duygusal, üzücü ifadeler, yazarın kendi entelektüel serüvenine ilişkin kişisel bir hesaplama içinde olduğunun da belirtisi sayılmalı. Ertesi yıl aynı yayınevinden *Nasıl Bir Tarih? Kök Türk ve Karahanlılar* (1992) çıkar. Divitçioğlu bu kitabında eski Türklerin izini takip etmeyi sürdürür. Yine yapısalcı yöntemi Türk tarihine uygulamıştır. Kitabın amacı şu sözlerle ifade edilir: "Ardsüremini kendine nesne olarak alan tarih, antropoloji gibi eşsüremlili bir insanbiliminden nasıl destek alır ve tarihte nedensellik ilişkileriyle bağlanan olgular, bazı varsayımlar altında 'açıklanırken', bu varsayımlara aykırı düşen öbür olgular nasıl 'anlaşılır'? Kitapta, böyle bir tarih yöntemi, *Kök Türk ve Karahanlılar* toplumlarına uygulanarak sergilenmiştir."⁴ Bu ifadeler, yazarın, Claude-Lévi Strauss'un ve Georges Dumézil'in geliştirdiği yapısal antropoloji yöntemine bağlı olduğunu gösterir. Divitçioğlu aynı yönteme bağlı olarak, hepsi de Orta Asya Türk tarihine ilişkin bir dizi kitap daha kaleme alacaktır. 1994'te *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, 1996'da *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, 2001'de *Ortaçağ Türk Toplumlari Hakkında*, 2005'te *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VIII. Yüzyıllar*, 2006'da *Orta Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma* adlı kitapları yayınlanır. 2008'de *Meta Tarih - Ege Beylikleri: Meta History - Egean Beyliks* ile tekrar Türklerin Anadolu coğrafyasına geri döner.

Bu kısa özetten sonra yazarın iki ayrı döneminde magnum opus'u sayılabilecek nitelikteki iki -aslında üç- kitabı üzerine eğilebiliriz. Önce, ilk

³ Sencer Divitçioğlu, *Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yay., İstanbul, 1991, s. 6.

⁴ Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türk ve Karahanlılar*, Bağlam Yay., İstanbul, 1992, s.

döneminin özgün eserleri olarak dikkat çeken *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* ile *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* ile başlamak uygun düşer.

Divitçioğlu'nun Marksist/İktisatçı Evresi: Osmanlı'yı ATÜT-Az gelişmişlik Şemasıyla Açıklamak ya da Marksist-Sosyalist Perspektiften Tarihe Tezli Bakış

1960'lı-70'li yıllarda Türkiye'nin seçkin sosyal bilimciler arasında Osmanlı toplumuna yönelik ilgide bir canlanma göze çarpar. Belki sınırlı ve öznel bir yargı olacaktır, ancak Sencer Divitçioğlu denilince ilk akla gelen şey, Osmanlı tarihini çözümlemek için 60'larda kendince katkıda bulunduğu ATÜT tartışmalarıdır. Bu dönemde Osmanlı üretim tarzının feodal mi, yoksa başka bir şey mi olduğu tartışması, Türkiye'de sosyalistleri en çok ilgilendiren konuların başında geliyordu. Osmanlı üretim tarzı nasıl bir işleyişe sahipti? Divitçioğlu Osmanlı tarihine Marksist bir bakış açısıyla yaklaşıyordu. O zamana kadar Osmanlı tarihçiliğinde yoğun olarak görülen şablonların dışına çıkmaya cesaret etmişti. 1967 yılında ilk kez yayınlanan *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı çalışması, onun akademik hayatında bir dönüm noktası oluşturdu. Araştırma yöntemi çok basitti ve kitabının önsözünde şöyle açıklıyordu: "Toplumsal bilimlerle uğraşanların işi, yaşadıkları toplumu anlamaktır. Anlamak ise, ancak araştırma ile olur. Giriştiğimiz tarihî denemenin amacı budur. Anlamak, vazedilen hipotezlerin somut gerçekle sınılandıktan sonra doğrulanması ile kâbidir. Böylece anlamının sistemleşmiş bir şekli olan kuram, gerçeğe daha fazla yaklaşılmasını sağlar. Fakat kurulan her kuram, nihaî doğrular kümesi demek değildir. Kuram, yeni bulgularla daima değişebilir; aksi halde dogma haline gelir. Bilim adamı ise dogmalara karşıdır."⁵ Divitçioğlu, araştırmasının amacını da şöyle dile getiriyordu: "Kitap, şimdiye kadar teori plânındaki mevcut eksiklikleri tamamlamak iddiasından çok, Türk [Türkiye] gerçekleri üzerine yeni baştan eğilmek; doğruyu yeniden aramanın çıkış noktasını saptamak çabası ile yazılmıştır."⁶ Bu mütevazı girişinin ardından, Osmanlı toplumunun Marksist bir yöntemle incelenemeyeceğini bütün çalışmalarında ortak bir vurgu olarak belirten hocası Ömer Lütfü Barkan ile olan görüş ayrılığını da net bir ifadeyle açıklıyordu: "... XIV. ve XV. yüzyıllar arası Osmanlı toplumuna ne feodalite, ne de Asya üretim tarzı 'model'lerinin uygulanamayacağını ileri süren Ö.L. Barkan'ın aksine, Marxgil tarihî maddecilik yöntemini benimseyen ben, onun tarih anlayışından bir hayli uzaklaşmış olduğumu da itiraf edeyim. Yöntem ve yorum konusunda

⁵ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası, Kırklareli-Vize, 1981, s. 5.

⁶ a.g.e., s. 6.

hoca ile öğrenci arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, üniversite camiası içinde tarihî gerçeği arayan birini mazur gösteremez (mi?).”⁷

Türkiye’de ATÜT kavramını ilk kez gündeme getiren kişiler arasında Selahattin Hilav’ın adı gösterilmektedir. Gerçekte Kemal Tahir Hilav’la aynı yıllarda, erken bir dönemde konuyla ilgilidir. Daha çok edebiyatçı yönleriyle öne çıkan bu yazarlar Türk toplum tarihinin açıklanmasında bir araç olarak ATÜT modelinden yararlanmak istemişler, belli bir tartışma odağı oluşturmışlardır. Divitçioğlu’nun ATÜT tartışmalarına yönelmesinde etkili olan da Kemal Tahir’in teşvikleridir. Yürütülen tartışmalar azgelişmişlik, Asya Tipi Üretim Tarzı ve Üçüncü Dünya gibi, asıl olarak Batı’da geliştirilmiş kavram ve modellerle dayanmaktadır. Şüphesiz bu teorik tartışmalarda Marksizmin belirgin bir yeri bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu model ve kavramlar o dönemde Fransa’da yürütülmekte olan tartışmalarla yakından ilişkilidir. Bu model ve kuramları geliştirenler arasında -her ikisi de Marksist yorumcu olan- Maurice Godelier ve Yves Lacoste ilk akla gelen isimlerdir. ATÜT kavramını gündeme getirenler Marx’a atıfta bulunmakta ve Doğu toplumlarını ve elbette Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si’ni bu kavram çerçevesinde analiz etmektedirler. Sencer Divitçioğlu gibi iktisatçılar kadar, Cahit Tanyol, Muzaffer Sencer gibi sosyologlar da bu tartışmalara ilgisiz kalmamışlardır. Sosyolog Behice Boran ATÜT yaklaşımına tam karşıt cephede, eleştirel bir tutum alarak, Osmanlı toplumunu Batılı feodal formasyonun bir uzantısı olarak değerlendirmektedir. Kimisi ATÜT modelini Osmanlı-Türk toplumuna uygularken, diğerleri -en başta Boran, Avcıoğlu ve Yalçın Küçük olmak üzere- ATÜT tezlerine karşı “feodalizm”, “merkezi feodalizm” gibi yakıştırmalarla karşı çıkmışlardır. Bu ikinci kesim arasında, “feodal yapılar”ın Cumhuriyet Türkiye’sinde bile (özellikle Doğu ve Güney Anadolu’da) sürgit devam ettiğine kanıtlar getirenler bulunuyordu. Burada atlanmaması gereken bir nokta, feodalite modelinden farklı olarak ATÜT modelinin Osmanlı-Türk tarihinin Batı toplum tarihinden farklılığının temellendirilmesine izin vermesidir. ATÜT modeli, bütün sınırlılıklarına rağmen Osmanlı’yı “evrensel feodal tip” içinde gören yaklaşıma kıyasla nispeten daha geçerli unsurlar barındıran bir açıklamayı içermekteydi. Buna karşılık, Osmanlı’nın ne ATÜT ne de feodalite şemalarına sığmayacağını, açıklanamayacağını öne süren sosyal bilimci, “60’ların geç tartışmacısı”⁸ Baykan Sezer olacaktı. Bu konudaki özlü görüşlerini ifade eden makalesi Divitçioğlu’nun *Toplum ve Bilim* dergisinin ilk sayılarında yayınlandı.⁹ Sessizlikle geçiştirildi-

⁷ a.g.e., s. 7.

⁸ Bu isabetli deyim Ertan Eğribel’e aittir.

⁹ Baykan Sezer, “Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar 1: Feodalizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 4, 1978. Baykan Sezer konuya çeşitli kitaplarında da açıklık getirmiştir. 60’ların sonlarından itibaren, özellikle azgelişmişlik kuramına dönük en sistemli eleştiriler onun çalışmalarında görülür.

ği göz önünde bulundurulacak olursa, gerekli ilgiyle karşılandığı söylenemez. Ama bu makalenin yayınlandığı yıl ATÜT tartışmalarının üzeri de kapanmış oluyordu.

Divitçioğlu, Marx-Engels tarafından 1850’li yılların başlarında ortaya atılan Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Matematiksel bir modellemeye başvurarak Osmanlı’nın toplum ve devlet yapısını Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) içinde değerlendirmiştir. Tasnif ve analizlerinde iktisat formasyonunun etkili bir biçimde devrede olduğu görülmektedir. Ona göre, üretim tarzları bir toplumun yapısını açıklamak açısından temel öneme sahiptir. İktisadi üretim ve yeniden-üretim olgusu ise dünyada tarıma dayalı bütün toplumlar için aynı gelişim çizgisini (aşamaları) izlemiştir. Temelde iki farklı yol vardır. Bu yollardan biri feodalizme, diğeri ise ATÜT’e çıkar. Feodal üretim tarzı (FÜT) kapitalizmin daha çok Batı’ya özgü klasik gelişme yoludur ve kapitalist üretim süreci bu yapı içerisinde yavaş yavaş da olsa gelişme imkanı bulur. Buna karşılık Asya toplumları ve elbette Osmanlı Batı’dan bambaşka bir tarihsel gelişme seyri izlemiştir. Asya toplumlarının genelinde ve Osmanlı’da üretim güçlerinin “doğal gelişimi”nin karşısına daima merkezi-bürokratik devlet yapısı ve kapıkulları sınıfı dikilmiştir. ATÜT toplumlarında devlet adeta tanrısal bir güce sahiptir ve sarsılmaz bir yapısı vardır. Divitçioğlu, Osmanlı toplumunun sınıflı bir toplum olmasına karşılık, sınıfsal bir sömürüye, sömürgecilğe olanak tanımadığını, dolayısıyla bu toplumda kapitalist bir sınıfın ve kapitalist sermaye birikiminin gerçekleşemediğine vurgu yapar. Toprak mülkiyeti esas olarak devlete ait olduğu için zirai artı-ürüne de devlet doğrudan el koymaktadır. Böylece Osmanlı’da hem üretici sınıfların, hem de sömürgeci aristokratik veya tüccar sınıfların gelişmesi mümkün olamamıştır. Merkezi devlet güçleri el koyduğu zirai artı-ürünün belli bir kısmını kamu işlerine tahsis etme yolunu tutmuştur. Osmanlı’da ve diğer Doğu toplumlarında yüzlerce yıla yayılan statikliğin sebebi de budur. Divitçioğlu bu konudaya dair kaleme aldığı ilk çalışmasında ATÜT modelinin, klasik dönemden modern döneme geçişte içsel ve dışsal etkenler dolayısıyla nasıl dönüşerek çarpık ve “bozulmuş” bir yapı kazandığına da bir açıklama getirmektedir. Çalışmasının sonunda ATÜT modelinin Türkiye gibi toplumlarda “azgelişmişlik” olgusuna yol açtığı vargısına ulaşmıştır. Divitçioğlu ATÜT yapısının sürekliliğini koruması nedeniyle ülkemizde Batı modelinde işleyen, rekabet ve serbest piyasa ilkelerine dayanan bir kapitalizmin kurulamadığına dikkat çekmektedir. Bir “sosyalist devrim stratejisti” için gerçekten iddialı ve bir o kadar da kafa karıştırıcı bir tez olduğu teslim edilmelidir. Osmanlı’da devletle özdeşleşmiş bir kapıkulu geleneği Cumhuriyet döneminde de sürdüğü için, iktisadi faaliyet devletten bağımsız, özerk bir işleyişe kavuşamamıştır. Divitçioğlu kapitalist üretim tarzıyla bütünleşme sürecinde ATÜT modelinin bozuk-ATÜT modeline dönüştüğünü, ancak devletin temel yapısında herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmektedir. Her iki modelde de devlet yönetici ka-

pıkuluna dayanarak bir üst sınıf oluşturmuş, bunun karşısında yönetilen halk adeta bölünmez bir blok olarak yer almıştır.

ATÜT'ün egemen olduğu toplumlarda, Batı'dakinden farklı olarak devletten özerk bir burjuvazi doğup gelişme fırsatı bulamamıştır. Devlet kapitalizmle bütünleşme sürecinde sanayileşmenin de hazırlayıcısı, asıl yaratıcısı olacaktır. Kısacası ATÜT'ün tarım-temelli devleti, yeni dönemde hizmet ve sanayi-temelli bozuk-ATÜT devletine dönüşmüştür. Buna bağlı olarak "kapıkulu sınıfının bileşimi de değişmiş, ulema, asker ve memur zümrelerinin yanına bir de kapitalist zümre eklenmiştir." Bozuk-ATÜT modelinde gerçek anlamda girişimci, rekabetçi bir kapitalist zümre oluşmadığı gibi Batı örneğinde bir işçi sınıfı da oluşamayacaktır. Böylece "çarpık" bir kapitalistleşme süreci söz konusu olacaktır. Bu tezinden hareketle Divitçioğlu bozuk-ATÜT modeli koşullarının Doğu toplumlarının azgelişmişlik sürecini hazırladığını savunmaktadır. Başka deyişle ATÜT Türk toplumunun "azgelişmişliğinin" hem sebebi hem de sonucudur.

1960'larda Türk toplum bilimcilerinin azgelişmişlik kavramına başvurma merakının bir anlamı bulunmaktadır. Bu paradigma ile toplum sorunları toplumun kendi dinamik ve özellikleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir anlamda, Türkiye'nin sorun ve açmazlarının kendi toplumsal yapı ve özelliklerinde yattığı savunulmaktadır. Oysa bir toplumun niteliklerinin kendi başına o toplumun konumunu açıklamakta yetersiz olduğu önermesinde bulunmak mümkündür. Toplumlar arası ilişkiler içinde merkezi bir yer ve rol almış Osmanlı gibi toplumun salt kendi sosyal dinamikleriyle anlaşılabilirliği açıktır. Toplumlar bir fanus değildir. Bu nedenle "azgelişmişlik" analizleri, "azgelişmiş ülke" kapsamına dahil edilen Türkiye gibi ülkelerin dışa bağımlılıklarının göz ardı edilmesine izin vermektedir. 1960'ların dışa bağımlılık kuramları ve Türkiye'deki yansımaları da ayrıca ele alınmaya değer bir konudur.

Divitçioğlu daha sonra yayınlanan *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı kitabında ise Osmanlı toplumunun, Batı ortaçağına özgü feodal örgütlenmeyle uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığı, ATÜT içinde değerlendirilebileceği tezini işlemektedir. Amacının Marxist yönteme bağlı kalarak, ATÜT modelini Osmanlı toplumuna uygulamak olduğunu yazmaktadır. Ona göre Osmanlı toplumsal düzeni ATÜT modeli ile uygunluk içindedir. Bu nedenle Osmanlı örgütlenmesini feodaliteyle özdeşleştirmek mümkün değildir. Divitçioğlu Osmanlı Devleti'nde diğer Doğu ülkelerinde olduğu gibi toprakta özel mülkiyetin bulunmadığını, toprağın çıplak mülkiyetinin devlete ait olduğunu vurgulamaktadır. İslam öncesi Türk geleneğinde olduğu gibi, İslam geleneğinde de toprak mülkü devletindir. Osmanlılar yerleştikleri veya fethe ettikleri toprakları kimi zaman şeri hukuk kurallarını da ihlal ederek saray mensupları ile kapıkullarına (askeri veya dini zümrelerin önde gelen unsurlarına) dağıtmışlardır. Böylece bu dağıtıcılık işlevi devlete toplum karşısında güç ve bağımsızlık kazandırmıştır. Devlet toplumun üzerinde üstün ve al-

ternatifsiz bir güç olarak kalmıştır. Böylece devlet üretim güçlerinin dışında saray, ulema ve asker üçlüsünden oluşan egemen bir sınıf tarafından temsil edilmektedir. Üretici sınıf olan reaya ise yönetilen sınıftır. Osmanlı toplumu bu iki temel sınıftan oluşmaktadır. Ara sınıflar bulunmamaktadır. Reayanın feodal serften tamamen farklı olarak özgür bir köylü olarak toprağın ürünlerinden belli bir tasarruf hakkı bulunmaktadır. Devlet tarımsal artık ürünün sahibidir. Bununla birlikte Osmanlı'da kişinin kişiyi sömürüsü söz konusu değildir. Devlet en azından klasik dönemde böyle bir sömürücü sınıfın ortaya çıkmasına da izin vermemiştir. Öte yandan devletin elde ettiği artı-ürünün bir bölümünü kamu hizmetlerine tahsis ettiği de bir gerçektir. Başka bir deyişle devletin toprak mülkiyetine sahip oluşu, bu alan üzerinde kişisel sömürüye izin verilmeyişini ve kamu hizmetlerinin aksaksız gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Klasik dönemde sistemin kusursuz işleyişi nedeniyle toplumsal çatışmalar gerçekleşmemiştir. Gerçekten Batı tarihinde sıklıkla ortaya çıkan köylü isyanlarının benzerlerine Osmanlı'da rastlanmamaktadır. Divitçioğlu Osmanlı üretim tarzının genel çerçeve itibarıyla bir ATÜT olduğunu savunmakla birlikte sadece iki istisnai noktada Osmanlı Devleti'nin farklılaştığını öne sürmüştür. Bu noktalar şunlardır: ATÜT sulu tarıma dayanır ve bu amaçla devlet sulama kanalları gibi büyük yatırımları bizzat yapar. Buna karşılık Osmanlı Devleti tarımsal üretimi artırmak için böyle bir yol izlememiştir. Mezopotamya, Çin, Hindistan gibi tarım uygarlıklarından farkı bu noktada ortaya çıkar. Osmanlı'yı ayırt edici kılan ikinci husus ise, ATÜT'ün tersine Osmanlı'da ticaret hayatının en az tarım hayatı kadar önem kazanmış olması ve şehir ve kırsal ekonomilerinin birbirinden kesin hatlarıyla ayrı tutulmasıdır. Osmanlı'da köyden kopuk, gelişkin bir uluslararası ve bölgesel ticaret göze çarpmaktadır. Divitçioğlu'nun bu saptamaları, Osmanlı'nın geleneksel ATÜT devletlerinden farklılığını anlamak açısından son derece önemlidir.

Osmanlı toplum örgütlenmesinin ATÜT kavramıyla açıklanması günümüzde önemini yitirmiş görünmektedir. Bir çözümleme aracı olarak ATÜT modeli Osmanlı'yı ve Doğu toplumlarını anlamakta bir anahtar işlevi görmüştür. Elbette belli yönleriyle bugün de geçerli, yararlanabileceğimiz sonuçlar vermiştir. Ancak söz konusu modelin bazı sınırlılıkları ve kusurları nedeniyle artık gerek tarihçiler gerekse sosyologlar arasında çekiciliğini yitirmiştir. Divitçioğlu da Osmanlı ve İslam öncesi Türk toplumları üzerine çalışmalarını bugün de sürdürmekle birlikte yöntem anlayışını ve ATÜT modelini terketmiş görünmektedir. Yeni çalışmalarında antropolojik ve yapısal bir yöntem anlayışına bağlı olduğunu açıklamaktadır.

Başka bir deyişle Divitçioğlu bütün eserlerinde Osmanlı'nın Batı'dan farklılığı konusunda ısrarlıdır. Ancak bu farklılık anlayışı ile, Osmanlı toplum düzeninin olumlu yönlerini belirtmiş olmamakta, tam tersine Osmanlı devlet ve toplum örgütlenmesinin karşısında Batı'nın üstünlüğü görüşünü temellendirmiş olmaktadır. Batı örgütlenmesinin demokratik ve çoğulcu niteliğine gönderme yaparak, Osmanlı'nın bu niteliklerden yoksun olduğunu,

böylece tarihsel gelişmelerin gerisinde kaldığını savunmaktadır. Onun bu iki çalışması, dönemin sol entelijensiyası arasında gerçekleşen fırtınalı siyasi polemiklerde önemli bir argüman oluşturmakla birlikte, 1980'lere modası geçmiş ve anlamsız bir tartışma olarak yansiyacaktı.

ATÜT tartışmalarını bugün anlamlı bir zeminde ve en geniş ölçekte yeniden değerlendirebilmek için Kemal Tahir'in, ölümünden çok sonra, ancak 1989'dan itibaren yayımlanmaya başlanan on beş ciltlik Notlar'ının Osmanlı-ATÜT-azgelişmişlik bahislerine ayrılmış ciltlerine ve Baykan Sezer'in temel metinlerine müracaat etmek ve kıyaslamalı yeniden-okumalara girişmek bir gerekliliktir. Belki o zaman, Osmanlı'nın sadece iktisadiyat (toprak düzeni, mülkiyet ilişkileri) bakımından değil, devlet, siyaset, kültür bakımından da verimli bir biçimde tartışılmasının yolu açılabilir. ATÜT dosyasının en azından Osmanlı için mühürlenmesi Baykan Sezer'in bir makalesiyle olmuştur, ancak yanlış anlaşılan bir nokta vardır ki, ATÜT'ün tarihteki tüm Doğu toplumları için geçersiz olduğu yargısıyla tezahür etmektedir. Bu verimli tartışmanın tamamen tozlu raflara kaldırılması Türkiye'de toplum bilimlerinin hanesine yazılacak bir kazanç değildir.

İkinci Devre:

Divitçioğlu'nun Osmanlı'ya Dair Bir Başka Magnum Opus'u

1980'lerde Divitçioğlu'nun akademik gelişiminde yeni bir evre başlar. Araştırmalarında Marksizmden ve ATÜT'ten kopar ve Dumézilci antropolojik modellemeye geçiş yapar. Kurtuluş Kayalı'nın da işaret ettiği gibi, Divitçioğlu bu dönemde tarih ve antropolojiye daha bariz olarak yönelmiştir.¹⁰ Yeni dönemi düşünceleri açısından farklı bir mahiyet arzeder. Divitçioğlu Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu üzerine son derinlikli çalışmasında Osmanlı devlet ve toplum yapısının Batı'dakinden kökten farklılığına işaret etmektedir. Ayrıca bu kez Osmanlı toplum yapısı ile eski Türklerin toplum yapısı arasındaki sürekliliğin altını çizmektedir. Osmanlı Beyliği ile eski Türk devlet yapısı arasındaki ortak nitelikleri sergilemekle yetinmeyerek, kitabının sonunda Osmanlı-Türk devlet yapısı ile Batı feodal devlet yapısı arasındaki asli farklılıklar üzerine teorik bir şema da geliştirmiştir. Eski göçebe-savaşçı Türk toplum yapısının başlıca iki sınıf (yönetici ak kemik-yönetilen kara kemik) üzerine kurulu olduğunu, Osmanlı'nın da aynı örgütlenme biçimini sürdürdüğünü savunmaktadır. Gerek eski Türk devletlerinin gerekse Osmanlı Devleti'nin çoğulluğa izin vermeyen "bütüncül bir devlet" özelliği gösterdiğini, kuruluş dönemi Osmanlı Devleti'nin de söz konusu ikili yapıyı ve ona bağlı "bütüncül devlet" özelliğini aynen devraldığını ileri sürmektedir. Buna bağlı olarak

¹⁰ Kayalı, Kurtuluş, "Düşüncesi Şahsi Damgasını Taşıyan Bir Entelektüel: Sencer Divitçioğlu", *Star*, 20 Eylül 2014.

Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa tipi "parçacıl-demokratik" feodal devletlerden ayrıldığını iddia etmektedir. Divitçioğlu'nun bu aşırı soyutlamaya dayalı yaklaşımı Osmanlı'nın ve Türkiye'nin tarihi deneyimlerinin bütün boyutlarıyla açıklanmasına izin vermemektedir.

İlk kitaplarında Osmanlı'ya ATÜT tezinden bakan ve çalışmalarını ağırlıklı olarak iktisadi bir analize dayandıran Divitçioğlu, sonraki çalışmalarında aynı konuya tekrar eğilmiş, ancak hem kavramlarını ve metodolojisini hem de tezlerini gözden geçirme gereğini duymuştur. Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu adlı kitabının önsözünde bu durumu kendisi de kabullenir: "Bu kitapta Osmanlı Beyliği'nin kuruluş öyküsünü yeniden anlatacağım. Bu işe girerken ne tarihçilerin aşağıdaki dipnotta değindiğim tezlerini sorgulayıp eleştireceğim, ne de 1965'li yıllardan beri sürüp giden Osmanlı toplumu ve Asya üretim tarzı hakkında yapılan tartışmalara ilişeceğim. Zaten, eski kitabımı bile yeniden okumaktan çok, onu yeni bir görüşle donatıp, eksikliğini gediğini tamamlamayı yeğlerim. Bu davranışla, belki de kendim dahil, bütün tarihçi ve sosyal bilimcileri eleştirmiş oluyorum."¹¹

Divitçioğlu bu kitabında özel bir antropolojik terminoloji kullanmakla beraber oldukça yalın bir dille başvurmuştur. Her bir cümlesini bir sonraki cümleye aksiyomatik bir tarzda bağlar. Gereksiz cümlelere, gereksiz ampirizme, tasvire, anlatıya yer vermemesi olumlu bir özellik olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık yoğun bir metinsellik ve açıklama çabası içindedir. Yoğun bir antropolojik terminolojiye dayandığı görülür: "Boy", "kesi", "tire", "oymak", "uruk", "konat", "oğuş", "oba", "ok", "budun" vb. Bu terimlerin her biri, büyüklük ve niteliklerine göre, bazen biri diğerinden ayırt edilmesi oldukça güç olan etni, etnik topluluk adlandırmalarıdır. Divitçioğlu'nun antropolojik-tarihsel metinlerini anlamak için oldukça uzun bir sözlükçe şart gibi gözükmetedir.

Etnik karışmalar, ihtida olayları, ayrışmalar, boyların kesilere ayrılması, göç ve istilalar vb. dolayısıyla Osmanlı'nın ataları melez ve amorf bir topluluk oluşturmaktadırlar. Saf bir etniye dayanmazlar. Bu nedenle etnolojik veya antropolojik araştırmanın konusu olarak incelenmeleri güçtür. Gene de Divitçioğlu ön-Osmanlı toplumunu bir tür aşiret topluluğu olarak incelemekte mahzur görmüyor ve ön-Osmanlı tarihinin bugün hala birçok yönden gizli kalan düğümlerini ilmek ilmek çözmeye çalışıyor: "Özetleyeyim: Osmanlı ön-tarihi, 11. yüzyılın sonunda, Kutalmış oğlu Süleymanşah'ın kendi uruğu ve Yabgulu'larıyla batıya göçüp, İznik'i Selçuklu Sultanlığı'nın (ilk) merkezi yaparak, Bitinya'da il tutmalarıyla başlar. Bu bölge Manuel Komnenos I zamanından beri Eskişehir üzerinden gelip geçen ardışık Türkmen-Oğuz, Kıpçak, Tatar tire ve konatlarının istilasına uğramıştır. (...) Bu göç dalgalarına bir

¹¹ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, ikinci baskıya önsöz, s. 15.

de Cengiz Han'a karşı gelen Tatar ve Moğolları da katmak gerekir. Bütün bu göçer-evli halk Tinya, Misya ve Bitinya bölgelerine yayılmış, ta Ceiküs (Bakır) çayına kadar Anadolu'nun kuzeybatı bucağını kaplamıştır (Vryonis 1975). Bu arada, Bizanslılar tarafından bölgeye binlerce çadır Alan, Peçenek ve Kuman toplulukları gönderilerek iskân edilmişlerdir. Ayrıca, dışevlilik ya da ihtida yoluyla Türkmen'le karışan Rum köylüyü unutmamalıyız. Bu amorf etni iki yüz yıllık bir süreyle, Türkmen akınlarına ve Haçlı ordularının yıkıcılığına uğrayarak bunları sineye çekmiş, kendi boy düzenini bir daha kurmamak üzere, kesilere ayrılmış ve Bizans'la Anadolu Selçukluları ve İlhanlı Devleti arasında no-mans-land olmanın verdiği bağımsızlıkla dingin bir hayat tarzı sürdürmeyi kabul etmiştir."¹²

Ön-Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısına dair şu tespitlerde bulunur: "... göçler, istilalar, kangütme, evlenmeler, ittifaklar gibi etkenler Türkmen boyları içinde/arasında kesilenmenin (segmentation: ayrışma) sürgit artmasına neden oluyordu. Bu tür bir topluma Evans-Pritchard'dan beri "kesili toplum" denilmektedir. Kesili toplum kavramı siyasal antropolojiye yepyeni bir yaklaşım getirmiştir. Şöyle ki, bu toplumlarda siyasal dengenin kuruluşu ve **durnukluğu** (abç. stability: istikrar) ne toplum başkanına, ne kurumlara ne de yargıya havale edilmiştir. Yani, toplumda cebri uygulayacak üstün bir siyasi, idari ve adlî erk bulunmamaktadır. Bunların yerine, değişik kentlerin, birbirlerine karşı kullanma yetkisine sahip oldukları potansiyel şiddete başvurma mekanizması, toplumdaki güç dengesini sağlamaktadır. Bu nedenle, kesili toplumun siyasal yapısı toplumda başkanlığın ortaya çıkmasını önler ya da hiç olmazsa bey kavramını zayıflatır ve gevşetir, seçimle gelmiş olsa bile.¹³ Divitçioğlu Osman Bey'in inanç yapısını da heterodoksi kavramına başvurarak vasıflandırır.¹⁴ Ona göre Türkmen boylarının dinsel inançlarında senkretik unsurlar vardır.

Divitçioğlu çalışmasında işlevselci bir bakış açısına başvurur. Ön-Osmanlı toplumunu açıklamak için başvurduğu Dumézil'in üçlü işlev hipotezi-modeli hakkında şöyle yazar: "Üçlü işlevi bir önerme olmayıp, bir varsayım olarak kabul etmemin nedeni açıktır. Eğer tarihsel belgeler, ilk ve ortaçağ toplumlarının kendi kalımları için kutsallık, savaşıklık ve iktisat işlevlerini yerine getirmeye mecbur olduklarını söylüyorlarsa, sürgit sınanmış bu önermenin bir varsayım olarak benimsenmesi doğaldır. Ne var ki, Türk toplulukları için bu varsayımdaki eşlenenlerin; yani Tanrılar, sınıflar simgeler ve kahramanların, tadil edilmeleri gerekir. Bundan dolayı metinde, Dumezil'in üç işlev varsayımını, tadil edilmiş şekliyle alıp kullandım."¹⁵ "Ne var ki, tek avuntum, üçlü

¹² a.g.e., s. 29.

¹³ a.g.e., s. 30-31.

¹⁴ a.g.e., s. 37.

¹⁵ a.g.e., s. 137.

işlev hipotezinden kalkıp vardığım bu öngörüşlerin, artsüremli olsa bile, Osmanlı toplumunda gerçekleşmiş olmasıdır.”¹⁶

Üç işlev hipotezi, Hint-Avrupa toplumlarında savaşçılık, üretim ve kutsallık/egemenlik işlevlerinin, bu toplumların işleyişinde merkezi bir unsur olduğu önermesine karşılık gelir. “Hint-Avrupa geleneğine göre, savaş gereçlerinin (kılıç) savaşçılık işlevinin, öküzün tarım/iktisat işlevinin, kupanın (maşrapanın) kutsallık/egemenlik işlevinin simgeleri olduğunu biliyoruz.” Bu asal işlevler üzerine dayalı antropolojik model, antropolog-tarihçi Dumézil’in uzun araştırmalara dayalı bilimsel mesaisinin özünü oluşturur. Ön-Osmanlı toplumunu analiz etmek üzere Divitçioğlu da bu modelden yararlanır. “Dumézil gibi bir antropolog tarihçinin ortaya koyduğu üçlü işlev (kutsallık/egemenlik-din adamları; savaşçılık-askerler; iktisat-tarım, hayvancılık) hipotezini TAO’yu okuyarak kullanırsam sonuç ne olur? Olan şudur; sıralarda üçlü işlevin (kutsallık, askerlik, üretkenlik), sütunlarda Osmanlı toplumunda saptanan zümrelerin; yani, ulu beyin, bey uruğundan iç beylerin, gazilerin, alplerin, Türkmen tire beylerinin, ahilerin, abdalların, bacıların, Türkmen göçer evlerinin ve Rum çiftçilerinin bulundukları ve hücrelerde bu zümrelerin maksat ve eylemlerinin belirtildiği bir sosyal çizelge (matris) elde edilir. Böyle bir çizelge sayesinde Osmanlı tarih yazarları tarafından belgelenen zümreler ile onların maksat ve eylemleri üçlü işlev hipoteziyle aylanmış olur ve dolayısıyla Osmanlı Beyliği’nin sosyal kuruluş yapısının araştırılması tutarlı bir modelle başlatılır.”¹⁷

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kavram, tez, bilgi, yaklaşım çerçevesinde kendi alanına katkıları bakımından Divitçioğlu’nun Türk toplumbilim tarihinde nev-i şahsına münhasır bir yerde durduğunu belirtmek doğru olacaktır. Bu bakımdan alanına katkı önemli bir katkı sağlamıştır. Özellikle yöntem ve terminoloji bakımından yeri kolayca doldurulamaz. Yönteminin özelliklerinden bahsedecek olursak: Divitçioğlu Marksist makro-iktisat formasyonu ile ilişkili olarak, tarih metodolojisinde nedensel açıklama ilkesine bağlı, yasakoyucu (nomotetik) yaklaşıma bağlıdır. Bu yaklaşım, neredeyse bütün eserlerinde karşımıza çıkan ortak bir özelliktir. Aynı zamanda, özellikle olgun dönemi eserlerinde interdisipliner bir yaklaşım sergilediğini de eklemek gerekir. Divitçioğlu, birbirinden oldukça farklı disiplinler (iktisat, tarih, antropoloji, daha zayıf olmakla beraber sosyoloji) arasında sentezci geçişler yapmıştır. Bu, onu çağdaş emsallerinin çoğundan ayırmakta, farklı kılmaktadır.

Ölümüne yakın bir dönemde ve sonrasında Divitçioğlu’nun akademik çalışmalarına ilginin yeniden canlandığına tanık oluyoruz. Yetiştirdiği, yetiş-

¹⁶ a.g.e., s. 122.

¹⁷ a.g.e., s. 43.

mesine katkıda bulunduğu öğrencileri arasında Türkiye'nin entelektüel veya siyasi gündemini belirleyen kişiler vardır. Bunlar arasında, aynı kürsüde bir süre asistanı olan, Marksist dergilerde yazılarıyla tanınan, özellikle emek-değer teorileri alanında literatüre oldukça önemli katkıda bulunmuş değerli bir iktisatçı, *Kapital* (Almancasından) ve *Komünist Manifesto*'nun çevirmenlerinden Nail Satlıgan'ı özellikle anmak gerekir. Marksist iktisat teorisine dair bilgisi itibarıyla de, boynuzun kulağı geçtiği gibi olmasa bile hocasından daha ileri düzeyde etütler yaptığı söylenebilir. Marksist iktisatçı Sungur Savran'ın yolu da bir dönem Divitçioğlu ile aynı kürsüye düşmüştür. Yine, iktisatçı Asaf Savaş Akat belirli bir dönem Divitçioğlu'nun asistanlığını yapmıştır, ancak hocasını ya anlayamamış ya da kasıtlı olarak yanlış anlamış gibi gözükmemektedir. Çünkü özellikle 1980 sonrası dönemde dergi-gazete yazılarında, klasik ve neo-klasik iktisadın cevval eleştirmeni olan hocasından herhangi bir iz aramak nafiledir. Divitçioğlu'ndan 70'lerden bugüne kalan silik/belirsiz bir başka iz ise, 1977'den itibaren ülkenin sosyal bilim gündeminde etkili olan "yenilenmiş" *Toplum ve Bilim* dergisidir. İlk sayılarında, Divitçioğlu'nun saygın bilimsanını kimliği ve çekim gücü dergi çevresinde seçkin bir akademisyen topluluğun biraraya gelmesini sağlamıştır. Derginin 1980 öncesi sayılarında Osmanlı toplum düzeni, ATÜT ve azgelişmişlik konulu tartışmalar dikkat çeker. Daha sonra bu tartışmalardan neredeyse hiçbir iz kalmayacaktır.

Osmanlı tarihinin herhangi bir evresinin salt ekonomik, siyasal ya da antropolojik kavram ve argümanlarla kavranabilirliği noktasında soru işaretleri bulunmaktadır. Herhalde Osmanlı'yı kavramak yolunda geçerliliği kuşkulu girişimlerden biri, onun geçmişini evrensel antropolojik kavram ve kategorilere sığdırmaya çalışmak olacaktır. Her şeye rağmen, İstanbul Üniversitesi'nin haşarı çocuğu Sencer Divitçioğlu'nun verimli performansıya ortaya koyduğu eserler daha uzun süre Türk toplumbilimcilerine hiza/çita göstermeye, ışık tutmaya devam edecektir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi: (1243-1453)*, Cilt I, TTK, Ankara, 1959.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, 1944.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler*, Elif Yayınları, İstanbul, 1966.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Sermet Matbaası, Kırklareli-Vize, 1981.
- Divitçioğlu, Sencer, *Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yay., İstanbul, 1991.
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler: Kut, Küç ve Ülüg*, Ada Yay., İstanbul, 1986.
- Sencer Divitçioğlu, *Meta Tarih-Ege Beylikleri / Meta History-Egean Beyliks*, Eren Yay., İstanbul, 2008.
- Divitçioğlu, Sencer, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler, Karahanlılar*, Bağlam Yay., İstanbul, 1992.

- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, Eren Yay., İstanbul, 1994.
- Divitçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk, "1960'ların ATÜT ve Azgelişmişlik Tartışmaları Üzerine", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yay. Haz. E. Eğribel, U. Özcan, Kızılelma Yay., İstanbul, 2006.
- Eğribel, Ertan, "Kemal Tahir-Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", *Baykan Sezer'e Armağan - Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Kayalı, Kurtuluş, "Düşüncesi Şahsi Damgasını Taşıyan Bir Entelektüel: Sencer Divitçioğlu", *Star*, 20 Eylül 2014.
- Köprülü, M. Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Özcan, Ufuk, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Göçebeden Devlete", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 5. Sayı, İstanbul, 2001.
- Özcan, Ufuk, "Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler", *Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri*, 2. Cilt: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma, Yay. Haz. E. Eğribel, U. Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.
- Sencer Divitçioğlu Anlatıyor, Yay. Haz. İbrahim Ekinci, Hakan Güldağ, YKY, İstanbul, 2012.
- Sezer, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Sezer, Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Sezer, Baykan, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar 1: Feodalizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 4, 1978.
- Sönmez, Erdem, "Annales Okulunun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012.
- Tahir, Kemal, *Notlar / Batılaşma*, Bağlam Yay., İstanbul, 1992.
- Tahir, Kemal, *Notlar / Osmanlılık/Bizans*, Bağlam Yay., İstanbul, 1992.